

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לד, תשמ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

העברית פדור הפא?¹

ניסוח מעין "עתידה של העברית" או "העברית פדור הפא" מעורר תמיהה. מצד אחד ניתן לשאול: האם יש לה עתיד לאור מצבה עתה? מצד אחר יבוא טוען ויאמר: מה הקושי? למה לנו בכלל לדבר על עתידה של הלשון? ואבהיר את התמיהות. האם יש לעברית עתיד? שאלה זו מעוררים אנשים, אשר מחשיבים את העברית של היום פלשון מתה שקמה לתחייה, ומפיון שנולדה לפני כמאה שנה, ייתכן שחייה קצרים, ומי יודע, אם אכן תוסיף להתקיים פלשון מדוברת בעוד כמה עשרות שנים. לפי דעה מעין זו העברית היא לשון מְתַחֶה, ועדיין לא לשון חיה בעלת חיים עצמאיים. הסוכרים פך יש בהם משום חוסר פיטחון ואמונה בכוחה של העברית.

תשובה שלילית על השאלה "האם יש לעברית עתיד?" משיבים אחרים, הסבורים על פמך מה שקורה ללשון העברית היום, פי מחמת שפע השיבושים ומחמת חדירתם של לעזים רבים היא מאבדת מחיוניותה, ובקרוב תיהפך ללשון פלאיים, שאינה עברית פלל וכלל.

התמיהה השנייה — "מה הקושי? למה לנו בכלל לדבר על עתידה של הלשון?" — היא שאלה, שאני עצמי נדרשת אליה.

1. דברים שנאמרו ברכ-שיח, שהתקיים בירושלים 25.7.1982, ונושא

"העברית פדור הפא".

הלשון העברית חיה. היא קיימת ומדוברת היום, וככל לשון צפוי לה עתיד, היא פנדאי לא תיראה ותישמע בעתיד כמו שהיא נראית ונשמעת היום, אבל ברור, שאם ישפון עם ישראל לבטח בארצו, ולא יצטברו גורמים חיצוניים שיביאו למותה, אין שום סיבה, שלא תמשיך את חייה בהצלחה, כמו שהיא חיה היום. הדיון על "העברית בדור הבא" או על "עתידה של העברית" יש בו מן ההתנשאות למדרגת נביאים, ולא הייתי רוצה להיחשב נביאה. פל שאשתדל לדון בו יהיה מבוסס רק על מה שידוע לנו מתוך מחקרים על ההיסטוריה של הלשונות, על התפתחותן ושינוין, ויסתמך על מה שאני מוצאת בעברית החדשה. גם אם אנסה להצביע על כיוון של התפתחות, אין שום ודאות, שאכן כך יתפתחו הדברים. הלשון היא התנהגות אנושית, ולמרות הצפוי בה עדיין מרובה בה הסתום והשרירותי. פל לשון משתנה במהלך ההיסטוריה. לשונות העולם משתנות בהתמדה, וכמוהן גם העברית משתנה. עדות לשינויה של העברית אביא מתוך שירה של שלומית פהן "עברית של ספא" ("פילון" 107, עמ' 21, 14.7.1981). היא מבליטה את ההבדלים שבין לשון הסב ללשון הילדה, שהם דוברי עברית ברציפות ומייצגים דורות שונים: "ספא שלי מדבר עברית משונה. / אולי חדשה, אולי ישנה. / עברית לא חכרית / עברית מזורה. / אשתו של החמור אינה חמורה / אשתו של החמור היא אתון. / מסכנה, איזה אסון! // הארטיק הוא שלגון / גוש קרח. / ופייגעלאך הם פעכים / בשומשום או מלח. // עוד לספר צריך: / אצל ספא שלי / פל סנדויץ' הוא פריך. / ויש לספא המצאה אחרת: / לפיג'מה קורא נמנמת / לנדנדה קורא

סחרחרת. // ספא שלי מדפבר עברית משונה, אולי חדשה, אולי ישנה".

יש פער בין לשונו של הסב ללשונה של הילדה. הילדה משתמשת במלים כמו חמורה (במקום אתון)¹, ארטיק (שם מסחרי), בייגעלאך (מיידיש), סנדויץ' ופיג'מה (האירופיים). הסב משתמש במלים, שהן על טהרת המבנה הדקדוקי העברי: אתון, שלגון, גוש קרח, פעכים, פריך, נמנמת, וסחרחרת. הילדה סבורה, שזאת "עברית משונה — אולי חדשה, אולי ישנה". הסב מייצג תקופת לשון אחת, שבה הטהרנות העברית הייתה בשיאה, ומלים זרות בשימוש עברי נחשבו לקלקול הלשון והרס אשיותיה. הילדה מייצגת תקופה אחרת, שמצד אחד רבה בה המתירנות הלשונית, ומצד שני הוסר החרם מעל המלים הלועזיות, והלשון נפתחה לקליטת מלים רבות. אין בידינו שום אמצעי לדעת, איך תיראה העברית בדור הבא, לא כל שכן בעתיד הרחוק יותר; אבל נצביע על קוים אחדים.

כיון שהלשון משתנה בהתמדה, הרצון לשמר את העברית בדפוסים מסוימים נדון מלכתחילה לכישלון, פי שום לשון אינה יכולה לשעבר עצמה לכבלים חיצוניים פגון דרישות נורמאטיביות—דקדוקיות מסוג הדרישות הנכפות בלימודי הדקדוק בבתי-הספר.

שינויי הלשון יכולים להיות פנימיים ונובעים מתוך המערכת הלשונית עצמה, מן החוקיות הטבועה בה; ואפשר שהם חיצוניים ומקורם בשינויים חברתיים—פוליטיים, שאינם שייכים למבנה הלשון עצמה. יש לזכור תמיד, פי הלשון היא

1. אמנם נמצאת חמורה בלשון חז"ל.

התנהגות חברתית; היא קיימת למטרות של תקשורת בין בני אדם, וכשם שנורמות חברתיות מתבטאות בהתנהגות, בלבוש, בריהוט וכיו', ומשתנות בהיסטוריה, כך גם ההתנהגות הלשונית משתנה. דברים, שהיו בלתי-מקובלים לפני עשרים ושלשים שנה, נעשים מקובלים היום, ולהפך. לשינויים אלו יש השפעות ישירות על הלשון.

ערעור מעמדה של העברית בתפוצות, לדוגמה, נובע משינויים בחברה היהודית. כל עוד הייתה החברה מסורתית-דתית, היה לימוד העברית חלק ממסורת התרבות, שהילד גדל לפיה. על-ידי תהליכי החילון, שאירעו בחברה היהודית המסורתית, ירדה העברית ממעמדה בתפוצות, וממעטים ללמדה וללמדה, כי אין היא חשובה כל-כך ליהודי הלא-דתי. רק בחברות שומרות המסורת לימוד העברית מתמיד גם היום. דוגמה זו מראה, כיצד שינוי חברתי, החילון, משפיע על רכישת הלשון ועל תפוצתה.

ועוד: ההתנהגות הפללית של החברה המערבית היום, ובתוכה גם החברה הישראלית, מתירנית היא בתחומי חיים רבים (מין, לבוש וכיו"ב). המתירנות פושטת גם בלשון. יחס המבוגרים אל לשונם ה"זרוקה" של הצעירים הוא יחס של הבנה וסלחנות. הסגנון של הצעירים משופע בביטויי סלנג, בקיצורים, בהשמטות ואפילו בכתיכים הצורמים את עינו של הקורא, המורגל בפתיב המקובל מדורי דורות. לדוגמה: "צפר" (=תִּסְפֹּר), "צ'מע" (=תשמע), "ת'חבר'ה" (=את החברה), "צ'ופר" (=מתנה, בונים), המצויים במוסף "קריאת ביניים" של "מעריב", לדוגמה, במדורים היומיים למשפחה בעיתונים,

ב"קול ת"א" של "ידיעות אחרונות" ועוד. האם השינוי הזה גורם להיעדר תקשורת בין המבוגרים לצעירים? — לא. הצעיר צריך "לירות בצרורות" כמה משפטים, שיש בהם הבלעות וביטויי סלנג רפים מאוד, כדי שלא יבין סבו את לשונו. בדרך כלל התקשורת נמשכת למרות השינויים האלו.

דוגמה נוספת: לשונות הגברים והנשים שונות זו מזו בדרך כלל (ואין המדובר בהבדלים הדקדוקיים הפונקציונאליים מסוג "אני מדבר" / "אני מדברת"). הנשים ממעטות מן הגברים להשתמש בביטויי סלנג וביטויים גסים, והן מקפידות בלשונן יותר מן הגברים. היום, בזכות התנועות לשחרור האישה ובזכות המתירנות (ואולי אין זו "זכות" כלל וכלל), לשונן של הנשים הופכת לחופשית יותר ודומה ללשון הגברים, ושוב איננו נרתעים, כשאישה מספרת בדיחה גסה. הפול, כמובן, בהתאם לחברה שנמצאים בה.

דמויות או קבוצות חברתיות מסוימות הנחשבות פיוקרתיות עשויות להשפיע על לשון הדיבור ועל דרכי התבטאותם של בני החברה כולה. גורמים חברתיים אלו פועלים על הלשון בכיוון לשינויה. האם יש דוגמות כאלו בעברית, שנוכל להצביע עליהן כעל גורמים לשינויים? נראה, פי היעלמות ההגייה המזרחית נובעת מסיבות אלו. פיון שקבוצת ה"אשפנוים" נחשבה לקבוצה היוקרתית בישראל (בגלל עצמתם הפלפלית—חברתית ועליונותם בהשפלה), נלקחה כמודל לחיקוי, ובני עדות המזרח, אף ששמעו עי"ן וחי"ת לועיות בילדותם, השתדלו לדבר פאשפנוים, בעלי היוקרה החברתית. כך נעלמה בהדרגה בפיהם ההבחנה בין חי"ת לכ"ף ובין עי"ן לאל"ף.

שינוי בכיוון הפוך של החזרת העיצורים האלו לדיבור העברי יכול להתארע רק בעקבות מהפכה חברתית שלמה: רק אם בני עדות המזרח מצד אחד, והערבים (הישראלים או בני הארצות השכנות) מצד אחר, יצברו עֶצְמָה חברתית-פוליטית וייהפכו למודל ראוי לחיקוי, פי אז עתידה ההגיייה המזרחית לחזור ולתפוס את מקומה הראוי לה בעברית פלשון שמית².

השינוי בלשון יכול להיות מילוני ודקדוקי. השינוי המילוני הוא הניפר ביותר, והוא המקומם את טהרני הלשון. המלים הזרות הנקלטות בעברית הן רבות: ג'רָפָה, ג'יפ, ז'ורנל, טְנֵדֵר, טְקֵסֵט, אוניברסיטה, אקדמיה, טְרַמַּפ, דפּי-פּוֹלִיּוֹ, קוּאֵרְטוֹ, פרודוקטיבי, אלקטרוני ועוד.

כל לשון שואלת מלים. אין לשונות, שלא חדרו אליהן מלים זרות מלשונות אחרות. העברית אינה שונה מאחרות מן

2. אם ההשפעה האמריקנית החברתית תהיה רבה, לא נופתע, אם המבטא יושפע בעתיד מן האנגלית. לפני כעשרים שנה לא היה שום שימוש ב־w במלים לועזיות, והן הומרו בוֹיֵו, כגון: ריסקי, ואשינגטון. בהשפעת האנגלית (האמריקנית) היוקרתית חודרת הגיית ה־w שנית לעברית, וכך אותן מלים הגויות כ־wiski, wosigton דומיהן. (שים לב למלת הקריאה waw!). הגיית w צפויה גם בהשפעת הערבית, אמותה השמית של העברית, אך הערבית אינה יוקרתית אצל דובר העברית, ולכן נראה לי. כי אין השפעתה רבה. קריין חדשות, המבטא את כל השמות ברי"ש גרזנית (ענבלית), אבל רק בשמו של הנשיא רייגן משמיע רי"ש אמריקנית, הריהו מחקה את ההגייה האמריקנית הנראית לו עילית, כנראה. הוא אינו מחקה הגיות של שמות אישים חשובים מארצות אחרות, אלא רק את השם האמריקני. הערכה יוקרתית מן הסוג הזה למבטא האמריקני עשויה להביא גם היא לשינויים אחרים במבטא העברי, וימים יגידו, מה יהיה משקלה.

הפחינה הזאת. החשש מפני המלים הזרות היה מוצדק בעת התחיותה בדיבור. אך פיון שהיום העברית כבר מאוששת פלשון דיבור, אין לחשוש עוד מפני המלים השאולות, שפן הן משתלבות בדרך כלל במבנה הדקדוקי של הלשון. שאילת המלים היא תהליך טבעי, והיא מאפיינת ככלל לשון טבעית ומדוברת. מתי יש לחשוש מן ההשפעה הזרה? — כאשר ההשפעה הזרה גוררת שינוי במבנה הדקדוקי של הלשון.

שינויים דקדוקיים, שאינם נובעים מהשפעת הלעו, מתרחשים בהתמדה בעברית, ונביא כאן דוגמות אחדות — פיצד מצוים בעברית? בדרך כלל בעתיד גוף נוכח, פגון "תכתוב", "תלמדו", חוץ מאשר בפעלים הקצרים (והעלולים): קום, קח, תן, שב, בוא, לך, צא, שוב. היום נוצרת צורת ציווי חדשה בקיצור תנועת התי"ו התחילית של אית"ן או בהשמטתה מן העתיד. כך, לדוגמה, "צפר" (>תספר), "צ'מע" (>תשמע) שהובאו לעיל, בצד "צתלק" (>תסתלק), "צתום" (>תסתום) וכיו"ב, בהשמטת התנועה; "פגנס" (>תיפנס), "פגהר" (>תיזרה), "פפתחי" (>תפתחי), "פגזבי" (>תעזבי), "פגגרו" (>תסגרו) ועוד, בהשמטת התחילית. מבחינה נורמאטיבית הצורות מועטות הן, אבל ילדים ומבוגרים משתמשים בהן. מעניין, שאותו תהליך של השמטת התחיליות של הנוכח מן העתיד לצורך יצירת הציווי קרה גם בלשון המקרא (*תפתחי < פפתחי < פתחי). אך התהליכים הפונולוגיים בכל תקופת לשון נבדלים זה מזה במימושם. דרך אחרת להבעת הציווי היא בעזרת המקור הנטוי: "לשבת, לקום, לרחוץ, לקחת" (בהוראות לבישול ולאפייה, לדוגמה)³ ועוד.

בפעלים העלולים מגזרות עו"י ופ"נ יש אנאלוגיה בין הצורות. לכן רווחים החילופים בין הבין / הבין, מבין / מבין, הקים / הקים, הפיל / הפיל, מפיל / מפיל, מגיע / מגיע וכיו"ב. גורמים שונים הביאו לכך: אבדן המכפל הפונטי, חוסר ההבדל בין קמץ לפתח, בין עיצורים כמו פ"ף-קו"ף, תי"ו-טי"ת וכיו"ב, ומפאן האנאלוגיה. ושוב, כמו בתצורת הציווי, לכאורה, התופעה חדשה, אך למעשה, ההיסטוריה הלשונית חוזרת על עצמה. אנאלוגיה כזאת קרתה גם בלשון חכמים וצורות נידון משורש ד'ו'ן' וניצול משורש נ'צ'ל' נוצרו בדרך דומה בגלל דמיון בכך, ששני עיצורי שורש בלבד ניפרים. אותה אנאלוגיה קרתה בלשון חכמים, אך בכיוון אחר. התהליכים דומים בשתי תקופות הלשון: האמצעים הספציפיים שונים⁴.

ועוד: סבורים אנו, שהמערכת בת שלוש צורות הזמנים משרתת שלושה תוכני זמן: עבר, הווה ועתיד. ברם בלשון ימינו צורת העבר מביעה זמן עבר ואספקט מוגמר, צורת ההווה משמשת להוראת עבר סיפורי ("אני הו ל כ ת , ואת מי אני פו ג ש ת פתאום? . . ."), הווה ("אנחנו מ ל י ק ים עתה") ועתיד ("אני נו ס ע ת בעוד שבועיים"). צורת העתיד נדירה בשימוש בכלל, והיא נתייחדה דוקא לשימוש המודאלי (הבעת רצון, משאלה, איחול, קללה, ציווי, תנאי וכיו"ב). אין כמעט

3. פרופ' רפאל ניר מסביר צורות ציווי אלו במגמה להימנע מן הצורך בציווי המכוון למין מסוים. לעומת קחי, רחצי וכז', המכוונים אל האישה בלבד, לקחת ולרחוץ הם ניטראליים.

4. ראה מה שפכתבי ב"תהליכים מקבילים בלשון חכמים ובלשון ימינו", מחקרים בעברית ובלשונות שמיות, רמת-גן, תש"ס, ע" 181-188.

שימוש בצורת עתיד להוראת זמן עתיד⁵. שימושים אלו מקבילים לשימושי צורות הפועל בלשון חכמים. ואסיים בדוגמה, המעידה על כיוון בהתפתחות הלשון, כיוון שאינו ברוח הנורמאטיביות, אבל אין ספק, שהוא נפוץ: המלים יש ואין לנטיותיהן. אמנם בספרי הדקדוק מצויות הנטיות: יִשְׁנֶה, יִשְׁנֶה, יִשְׁנֶה, יִשְׁנֶה, יִשְׁנֶה. . . . וכן: איני/אינני, אינך, אינך, אינו/איננו, אינה/איננה. . . . לציון ההימצאות, הקיום ושילתו משמשות בדיבור רק הצורות ישנו / ישנה / ישנם / ישנן, איננו / איננה / אינם / אינן: "פלוני ישנו, פלונית איננה" בגוף שלישי, וגם בגופים הראשון והשני, כגון: "מחר אני איננו". "אתה ישנו?" "תחשבו שאני איננה". השימושים האלו מצויים בלשון הדיבור. בכתיבה נמנעים מהם, כמובן, ועוקפים אותם. השימוש הזה אינו מפתיע. הוא מתאים לנמצא במערכת הפועל: בעבר ובעתיד הבחנת הגופים מלאה; בהווה — אין הבחנת גופים, ויש רק הבחנת מין ומספר (השוה: שמרתי, שמרת, שמרת, שמרת, שמרה. . . . אני / אתה / הוא שומר, אני / את / היא שומרת). כך: (לא) הייתי, היית, היה בעבר, (לא) אהיה, תהיה, יהיה בעתיד, וישנו / איננו בהווה. מערכת הבינוני

5. צורת עתיד להוראת זמן עתיד נדירה בשימוש. התוכן הסמאנטי של העתיד מובע בעזרת ההווה "אני הולך לעשות" ובעזרת תחליפים מודאליים—אספקטואליים כגון עומד, מוכן, עתיד עם צורות המקור. תודתי נתונה לפרופ' חיים רבין על הערתו.

מחוך טקסטים ספרותיים מתברר, ששיעור צורות העתיד הוא כ־6% מכלל הפעלים הנטויים שבטקסט. ראה: א' שורצנלד, דקדוק ומציאות בפועל העברי, רמת-גן תשמ"א, עמ' 74.

כוללת ארבע צורות: זכר, נקבה, רבים ורבות; ותופעה זו מתאימה לכך. ראוי גם לשים לב, ששלילת הקיום היא רק בצורות כפולות הנו: "איננו / איננה; ולא בצורת אינו / אינה". השינויים בלשון, כאמור, צפויים ומתרחשים גם בעברית. אך חובה להבהיר: קיימת הגישה הבלשנית, האומרת "הניחו ללשון", פלומר, אין להתערב בתהליכיה, יש להניח לה להתפתח לפי רוחה וכיווניה הטבעיים. הגישה המתירנית הזאת, שהיא בלשנית בעיקרה, אסור שתתפרש, פפי שנוטים לפרשה, שהפול מותר בלשון ושאסור להתערב פלל. יש ללשון נורמות לשוניות-חברתיות, נורמות הנקבעות ע"י הסופרים או ע"י הדוברים המשפילים. עם זאת יש פלוראליזם ורבגוניות בלשון, ואלו חייבים לדור בכפיפה אחת עם התפתחות הלשון. לא ייתכן, לדעתי, מצב של תוהו ובוהו, שהפול מותר בו, ואיש הישר בעיניו יעשה. קיימות נורמות לדיבור נאה ולדיבור יום-יומי. אין לכפות את נורמות הדיבור היום-יומי על הדיבור הפורמאלי (הרצאות, כתיבה עיתונאית, לשון כלי התקשורת) ולהפך. כשם שלא נצפה ללבוש יום-יומי בערב חנופת אולם קונצרטים, או כשם שלא נלך בחליפה מהודרת אל שפת הים, כך לא נצפה לעירוב תחומים בלשון. יש נורמות לשוניות, ההולמות נסיבות חברתיות מסוג אחד, ויש נורמות אחרות, ההולמות נסיבות מסוג אחר, וחובה לתאם את סוג הלשון לנסיבה החברתית המתאימה.

6. ראה: "הערות אחדות על נטיות "יש" ו"אין" קיומיות בעברית המדוברת". בלשנות עברית חופשית 19, תשמ"ב, עמ' 59-70. ומעיר הפרופ' זאב בן-חיים, שכבר בלשון המקרא מצאנו "אני הוא" ו"את היא" המקבילים לתהליך המתגלה ב"יש" ו"אין".

מנינו כאן תופעות אחדות של השינויים החלים בעברית היום. שינויים אלו יוסיפו ויתפתחו, ו"חידושים" ישנים – חדשים ייוצרו במערכות העבריות הקיימות⁷. היום אנו יכולים להצביע על כיוונים, אך איננו יכולים להיות בטוחים במסלול מסוים. יש לזכור, פי למרות החוקיות במערכת ולמרות הפללים המצויים יש פלשון מידה רבה של שרירותיות, וקשה לצפות מראש, איזה מן האמצעים הלשוניים ייבחר כדי לאפיין את כיווני השינוי.

7. גם פתיב "ת'חבר'ה", שנופר לעיל, אינו המצאה חדשה. פתיב ת במקום "את ה" – כבר מצוי באיגרות בר-פוככא:

חיים אהרנוביץ

שתי הערות

(סיום)

ב. חדוה ושמחה

הורביץ קובע (עמ' 23, 24) לאחר דיון בנתונים משלו ומשל אחרים, פי "יש לראות את חדוה כמלה מאוחרת בעברית של המקרא, ומקבילתה הקדומה כנגדה היא דרך-פלל שמחה", ושתי המלים נרדפות הן. הוא מסתייע בעובדות שאין חדוה מופיעה אלא בספרי דברי-הימים ונחמיה, והיא שגורה בארמית, והתרגומים הארמיים נוהגים לתרגם את המלה שמחה על-ידי המלה חדוה, וכדבריו: "גם בתיאור חנוכת הבית השני נאמר פעם אחת, שהייתה בחדוה (עזרא ו, טז), ופעם אחרת שהייתה בשמחה (נחמיה יב, כז); מכאן שהיא חדוה היא שמחה".